

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті пропонується теоретичний аналіз основних підходів до вивчення феномену ідентифікації в зарубіжній психології. Проаналізовано сучасне розуміння ідентифікації у вітчизняній психології. Розкрито суттєві ознаки діалогічної взаємодії та вплив ідентифікації на її протікання.

Ключові слова: ідентифікація, діалогічна взаємодія, уподібнення, інтроєкція, частова ідентифікація, моральна інклюзія.

В статье предложен теоретический анализ основных подходов к изучению феномена идентификации в зарубежной психологии. Проанализировано современное понимание идентификации в отечественной психологии. Раскрыты существенные признаки диалогического взаимодействия и влияние идентификации на его протекание.

Ключевые слова: идентификация, диалогическое взаимодействие, уподобление, интроекция, частичная идентификация, моральная инклюзия.

The article deals with theoretical analysis of the main approaches to the identification phenomena researches in the foreign psychology. The contemporary understanding of the identification in the psychology of our country is analysed. The significant characteristics of the dialogic interaction are exposed and impact of identification on its process is given.

Keywords: identification, dialogic interaction, assimilation, introjection, partial identification, moral inclusion.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни в суспільстві, реформування вищої школи на гуманістичних та демократичних засадах потребують підвищення рівня професійної підготовки майбутніх практичних психологів. Гуманізація процесу їх підготовки під час навчання у вищих

навчальних закладах досить активно досліджується вченими, які одним із ефективних шляхів вирішення цієї проблеми розглядають створення відносин між викладачами та студентами на засадах діалогічної взаємодії, толерантності та взаєморозуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми засвідчив, що ідентифікація розглядається науковцями як із функціонального погляду (як процес, що забезпечує дещо в психічному житті людини), так і в службовій ролі (як механізм певного процесу). Коло питань, пов'язаних із вивченням цього феномену характеризується різноплановістю. Зокрема, механізм ідентифікації використовується для пояснення проблем психологічного захисту, спілкування, розуміння людьми один одного, міжособистісної регуляції поведінки індивідів у процесі взаємодії, оволодіння конкретними зразками поведінки, діалогічної взаємодії.

До категоріального апарату психологічної науки поняття „ідентифікація” (від лат. *indēficare* – ототожнювати) увів З. Фрейд, розглядаючи її як процес асиміляції одним “его” іншого, в результаті чого перше “его” поводить певною мірою, як друге, імітує його і ніби вбирає його в себе. Еволюція цього поняття в працях З. Фрейда йшла від розуміння ідентифікації як ототожнення з іншою особою до пояснювального принципу соціалізації та формування вищої психологічної інстанції “супер-его”. У психоаналізі ідентифікація виступає механізмом, що забезпечує взаємозв'язок індивідів у соціальній групі, створює афективну спільність як особливе „вживання”, „вчування” в іншого.

У теорії соціального наuczіння ідентифікація найчастіше досліджується з позицій впливу зразків на поведінку дитини. Зокрема, А. Бандура вказує, що схильність до певних реакцій без зовнішнього підкріплення діти набувають завдяки підражанню моделі, що включає процеси спостереження, імітації та ідентифікації. На думку Д. Гевіртца, ідентифікація – це набуття або засвоєння ідеалів, цінностей, ролей, моральних якостей іншої людини, особливо батьків.

Одним із перспективних напрямків виступає дослідження ідентифікації як механізму внутрішньогрупового спілкування та міжособистісного впливу. Ще З. Фрейд теоретично описав ідентифікацію як умову та механізм утворення групи. Утворення групи, на його думку, відбувається за рахунок ідентифікації її членів із лідером, а вже потім – один із одним. У такій інтерпретації прослідковуються контури «батьківської» ідентифікації (лідер – «батько» групи). У більш пізніх дослідженнях лідер розглядається головним об'єктом ідентифікації в групі та найважливішим джерелом міжособистісного впливу.

Узагальнюючи уявлення західних дослідників стосовно феномену ідентифікації можна констатувати, що це поняття фіксує та використовується для пояснення широкого кола різноманітних психічних явищ. В одних концепціях ідентифікація досліджується на рівні «індивід-індивід» («дитина-дорослий», «дорослий-дорослий»), в інших – на рівні «індивід-група». Крім того не існує єдиного розуміння змісту процесу ідентифікації. Вона визначається то як уподібнення, моделювання, «свідоме наслідування», то як механізм захисту від конфлікту, чи як механізм соціалізації, то як механізм набуття «супер-его» чи механізм формування «его». Погляди західних науковців розходяться і стосовно структури цього феномену. Більшість дослідників виділяють перш за все емоційний компонент. Когнітивний та конативний компоненти найчастіше залишаються поза увагою науковців.

За радянських часів поняття ідентифікації не використовувалося у віковій та педагогічній психології. Процес формування особистості дитини та оволодіння нею цінностями, нормами, ідеалами, культурою, способами поведінки вивчався на основі концепції інтеріоризації та діяльнісного підходу.

Останнім часом науковці все частіше звертаються до феномену ідентифікації. Першою причиною цієї тенденції виступає загальнонаукова, міждисциплінарна тенденція введення ідентифікації в якості одного з активних робочих термінів та фундаментального пояснювального поняття. Друга причина полягає в тому, що ідентифікація відіграє ключову роль у

дослідженні процесів спілкування, взаємодії та взаєморозуміння людьми один одного [4].

Сучасне розуміння ідентифікації охоплює декілька сфер реальності, які перетинаються:

1. Переважне розуміння – як процес і результат самоототожнення з іншою людиною, групою, образом або символом на підставі сталого емоційного зв'язку, а також включення їх у свій внутрішній світ і сприйняття як власних норм, цінностей і взірців. Мова йде про уподібнення, ототожнення з ким-небудь, чим-небудь.

2. Упізнавання чого-небудь чи кого-небудь. У цьому значенні цей термін використовується в психології загальній, інженерній та юридичній, де сприймається як процес зіставлення, звіряння одного об'єкта з іншим на підставі певної ознаки або властивості, у результаті чого визначається їх подібність або відмінність. Завдяки ідентифікації відбувається розпізнавання образів, створення узагальнень та їх класифікація, аналіз знакових систем. Коли об'єктом стає людина, ідентифікація виступає як процес упізнавання тієї якості, на підставі якої можна: 1) долучити особистість до певного класу чи типу – наприклад, ідентифікація злочинця; 2) визнати особистість цілісною та ідентичною самій собі.

3. Проекція – уявлюване бачення суб'єктом іншої людини в якості продовження себе та наділення її власними рисами, почуттями, бажаннями.

4. Розуміння й інтерпретація іншої людини шляхом ототожнення себе з нею. Тут ідентифікація є емоційно-когнітивним процесом неусвідомлюваного ототожнення індивідом себе з іншим суб'єктом, групою, взірцем; механізм постановки себе на місце іншого, що проявляється в заглибленні, перенесенні індивідом себе в поле, простір, обставини іншого індивіда і призводить до засвоєння його особистісних змістів. Це дозволяє моделювати смислове поле партнера по спілкуванню, забезпечує взаєморозуміння і викликає сприятливу поведінку. Як механізм взаєморозуміння – це спосіб розуміння іншого через

усвідомлене чи неусвідомлене уподібнення його характеристикам самого суб'єкта.

Особливий інтерес представляють наукові доробки, спрямовані на дослідження ідентифікації в ролі психологічного механізму діалогічної взаємодії. Перш за все мова йде про результати наукових досліджень Г.В. Дьяконова, який розуміє ідентифікацію як механізм пізнання, взаєморозуміння та самоудосконалення учасників діалогу[5].

Метою статті є розкриття ідентифікації як психологічного механізму діалогічної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічні засади розуміння сутності поняття «діалогічна взаємодія» висвітлено в працях Г.О. Балла, М.М. Бахтіна, В.В. Бібера, Л.С. Виготського, М.С. Кагана, А.Г. Маслоу та ін.. Теоретичне тлумачення цього феномену здійснено в дослідженнях С.Л. Братченко, В.В. Горшкової, М.С. Дороніної, Л.В. Зазуліної, О.М. Казарцевої, Ю.Н. Кулюткіна та ін.

У педагогічній психології діалогічна взаємодія розглядається в контексті діалогічного навчання з особистісно-орієнтованим підходом до навчання, суб'єкт-суб'єктною моделлю, інтерактивними методами навчання, педагогікою співробітництва (О.О. Балаєв, Н.О. Гвоздева, Л.М. Попов, О.О. Соколова). Можливість застосування діалогічного підходу в процесі навчання є предметом досліджень Г.О. Балла, Г.М. Кучинського, Н.В. Чепелевої, Т.П. Юрченко. Проблемою використання діалогічно-орієнтованого підходу в системі підготовки практичних психологів займалися І.В. Михайлюк, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева. Як засвідчує практика всі основні види роботи практичного психолога здійснюються через організацію діалогічної взаємодії. Таким чином, важливою формою реалізації професійної діяльності практичного психолога є діалогічна взаємодія.

У контексті дослідження ідентифікації як механізму діалогічної взаємодії особливого значення набувають погляди М.М. Бахтіна та О.О. Ухтомського.

“Бути” за М.М. Бахтіним, значить спілкуватися діалогічно, причому „один голос нічого не визначає й не вирішує, два голоси – мінімум життя, мінімум буття”. Буття „іншого” для вченого виступає онтологічною умовою людського буття (буття „Я”) [3]. Поняття „Інший” (співрозмовник, „противник самого себе”) стає ключовим для його філософії, оскільки людина стає особистістю, пізнає себе як таку в співвіднесенні з „Іншим”. Подібна думка М.М. Бахтіна наближається до поняття “обличчя” в системі ідей про “домінанту на співрозмовника” О.О. Ухтомського, який зазначав, що лише тоді, коли людина проб’є шкаралупу й поставить центр тяжіння на обличчі іншого, вона вперше одержить Співрозмовника [7]. Щоб побачити “обличчя” іншого, необхідно звільнитися від егоцентричної домінанти й виховати в собі “домінанту на співрозмовника”. Сприяє цьому саме ідентифікація.

Сутність діалогічного спілкування О.О. Ухтомський пояснював через “домінанту на співрозмовника”, а М.М. Бахтін - через поняття “позазнаходженість”. У першому випадку від співрозмовника вимагається зверненість на іншого, розчинення себе в ньому; в другому – дистанція, автономія співрозмовників. Однак “позазнаходженість” передбачає єдність та вимагає від учасників спілкування активної напруги та внутрішніх зусиль [6, с.32-33]. Т.О. Флоренська підкреслює, що зміст рівності співрозмовників у М.М. Бахтіна полягає не в їх фактичній рівності, а в ідеї, відповідно до якої чужі свідомості є повноправними, тому що в кожній людині є та невидима глибина сутності, яку М.М. Бахтін назвав “людина в людині” [8].

Аналіз психологічної літератури дозволяє констатувати, що на сучасному етапі в ролі суттєвих ознак діалогічної взаємодії розглядають: органічну єдність та психологічну близькість учасників, які відмовляються від однобічного погляду на предмет, що розглядається, та враховують існування

інших позицій. У процесі такого діалогу виникає певний психічний контакт, який має на меті не тільки обмін інформацією, але й встановлення взаєморозуміння.

У діалогічному спілкуванні ми маємо справу із взаємодією активних та рівноправних суб'єктів, які прагнуть вплинути один на одного. Саме існування рівноправних суб'єкт-суб'єктних стосунків зумовлюють необхідність уваги до співрозмовника, розуміння його й у кінцевому результаті до координації дій з ним. Подібні стосунки сприяють тому, що поруч із сприйманням іншої людини через призму власного "Я", починають відбуватися зміни в самооцінці учасників діалогічної взаємодії. Оцінка себе відходить на другий план і не закриває можливості безпосередньо сприймати іншого. Діалогічна взаємодія передбачає не тільки взаємодію комунікатора й реципієнта з метою передачі та прийому інформації, але й близькість та духовне єднання членів діалогу [5].

Під час діалогічної взаємодії відбувається процеси уподібнення, ототожнення суб'єктів, а також переживання цієї тотожності. „Перевтілення” себе в іншого розглядається науковцями як емоційний зв'язок із ним, входження в його систему мотивів та цілей. О. З. Басіна під ідентифікацією розуміє ідеальне самоототожнення з кимось або чимось, яке пов'язане з переживанням своєї тотожності й передбачає ідеальне перевтілення суб'єкта в іншого чи інше, уявлюване перетворення себе в нього, що зумовлює певну міру й тривалість уподібнення суб'єкта до того, з ким або чим він ідентифікується [1].

Вивчення ідентифікації в ролі психологічного механізму діалогічної взаємодії передбачає детальний аналіз двох моментів. Один із них – уподібнення одного із учасників діалогічної взаємодії до іншого її учасника. Другий – інтроекція, постановка себе на місце іншої людини, перехід особистості на позицію партнера. Відбуваються ці процеси за рахунок наближення психологічних просторів „Я” та „не-Я”, що викликає емоційне переживання суб'єктом певної міри тотожності з „не-Я”.

Однак ідентифікація не передбачає фактичної тотожності її суб'єкта з об'єктом. Йдеться про поєднання, з одного боку, суб'єктивного переживання суб'єктом своєї тотожності з іншою людиною, а з іншого – усвідомленої нетотожності з „не-Я”. Ідею про існування часткової ідентифікації висунув ще З. Фрейд, який розглядав її механізмом розуміння людиною людиною, основою співпереживання та способом обмеження агресивності.

Вітчизняні та російські науковці також ведуть мову про неможливість повної ідентифікації. Зокрема О. З. Басіна так пояснює сутність ідентифікації: „...йдеться не про фактичну тотожність іншому, а про суб'єктивне переживання своєї тотожності з ним, про ідеальне ототожнення себе з іншим, про те, що суб'єкт виявляється здатним відчувати себе так, як начебто він був іншою людиною в тому стані, в тих ситуаціях, у яких ця людина постала перед ним. Причому таке самоототожнення співіснує з фактичною нетотожністю з іншим” [1, с. 68]. Результати її дослідження підтвердили, що часткова з нестійким, ситуативним уподібненням ідентифікація підсилює емпатичну солідаризацію її суб'єкта з навколишніми. До подібних висновків дійшли В. Є. Кім, О. Є. Насиновська та О. В. Овчиннікова.

Дійсно, під час діалогічної взаємодії, інтроекція сприяє зміні емоційного ставлення до її учасників та забезпечує взаєморозуміння й формування ціннісних та гуманних стосунків між ними.

Вивчаючи вплив інтроекції на спрямованість поведінки, О. З. Басіна дійшла висновку, що постановка суб'єкта на місце іншої людини сама по собі не може викликати вчинку. Це пояснюється тим, що, увійшовши в коло обставин об'єкта ідентифікації, суб'єкт може осмислити їх інакше, з позиції „Я”. Для того, щоб ідентифікація вплинула на спрямованість поведінки її суб'єкта, необхідно, щоб вона включала ідеальне перевтілення (хоча б миттєве) в іншу людину [1,с. 66-67]. Така ідентифікація розглядається О. З. Басіною як механізм співпереживання. Дієвість її пояснюється тим, що вона надає певного особистісного смислу фактові, який раніше був

нейтральним для суб'єкта поведінки. За рахунок ідентифікації, як ідеального перевтілення в іншого, відбувається переживання як „власного” того, що в дійсності є чужим. Ставлячи себе на місце іншої людини та перевтілюючись у неї, суб'єкт починає розуміти її думки, стан, переживання, почуття. Таке розуміння викликає реакції, схожі на ті, які б виникли за умови включення самого суб'єкта діалогічної взаємодії до аналогічних ситуацій. Однак, варто ще раз наголосити на тому, що йдеться не про фактичну тотожність з „не-Я”, а про суб'єктивне переживання цієї тотожності, що дозволяє суб'єктові дещо по-іншому розуміти стан партнера по діалогічній взаємодії.

Саме моральна інклюзія сприяє розумінню стану іншої людини, прийняття її думок, позицій, намірів, спонукань. Поставивши себе на місце іншого, суб'єкт реально починає будувати діалогічну взаємодію, враховуючи позицію „не-Я”.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок з напряму. Узагальнюючи дослідження ідентифікації як механізму діалогічної взаємодії, зазначимо, що вона розглядається науковцями в ролі механізму розуміння та взаємодії рівноправних суб'єктів, При чому вона виступає фундаментальним механізмом не тільки афективних компонентів діалогічної взаємодії, але й когнітивних та поведінкових (конативних) її компонентів. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в дослідженні особливостей розвитку ідентифікації у майбутніх психологів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басина Е.З. Идентификация с другими как механизм формирования смысловой сферы личности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Басина Елена Зиновьевна. – М., 1988. –с. 124.
2. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. – М., 1986. – С. 80-160.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества [Текст] / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 387 с.

4. Дьяконов Г.В. Идентификация как феномен общения, личности и деятельности. Научное издание / Г.В. Дьяконов. – Кировоград: Изд-во КИРУЭ, 2004. – 64 с.
5. Дьяконов Г.В. Психология диалога: теоретико – методологическое исследование / Г.В. Дьяконов. – Кировоград: РИО КГПУ им. В. Винниченко, 2007. – 847с
6. Психология общения. Энциклопедический словарь / Под общ.ред. А.А. Бодалева. – М.: Изд-во “Когито-Центр”, 2011. – 600с.
7. Ухтомский А.А. Доминанта / А.А. Ухтомский. – М.: – 1966. – 123с.
8. Флоренская Т.А. Проблемы диалога в свете идей М.М. Бахтина и А.А. Уманского / Т.А. Флоренская // Общение и развитие психики. – М., 1986. – 65 с.

Реферат статті

Висвітлено актуальну проблему дослідження ідентифікації в ролі психологічного механізму діалогічної взаємодії. Узагальнено уявлення західних дослідників на феномену ідентифікації. Вказано на відсутність єдиного розуміння змісту та структури процесу ідентифікації. Розглянуто основні сфери реальності, з якими пов'язується феномен ідентифікації у вітчизняній психології: уподібнення, впізнавання, проекція, розуміння іншої людини за рахунок усвідомленого чи неусвідомленого уподібнення з нею. У контексті дослідження ідентифікації як механізму діалогічної взаємодії розкрито погляди М.М. Бахтіна та О.О. Ухтомського про сутність діалогічного спілкування. Визначено суттєві ознаки діалогічної взаємодії, а саме: органічну єдність та психологічну близькість активних та рівноправних суб'єктів, які прагнуть вплинути один на одного. Визначено роль часткової ідентифікації у процесі діалогічної взаємодії, яка реалізується за рахунок уподібнення між рівноправними суб'єктами діалогічної взаємодії та інтродекції, що передбачає постановку себе на місце іншої людини й емоційне переживання суб'єктом певної міри тотожності з „не-Я”. Відбуваються ці

процеси за рахунок наближення психологічних просторів „Я” та „не-Я”. Саме моральна інклюдія сприяє розумінню думок, стану іншої людини, прийняття її позицій, намірів, спонукань. У подальших дослідженнях необхідно вивчити особливості розвитку ідентифікації у майбутніх психологів.